

**ΒΙΟΣ ΕΟΙΚΕ ΠΑΝΗΓΥΡΕΙ :
ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΠΑΡΟΜΟΙΩΣΕΩΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ
ΩΣ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ**

ΟΜΙΛΙΑ ΤΗΣ κ. ENRICA FOLLIERI

ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

Κύριε πρόεδρε, κύριοι ἀκαδημαϊκοί, κυρίες καὶ κύριοι,

Αἰσθάνομαι βαθειὰ συγκίνηση γιὰ τὴν τιμὴ ποὺ ἡ Ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν μοῦ ἐπεφύλαξε νὰ μὲ συμπεριλάβει στὰ μέλη τοῦ ἰδρύματος, ποὺ δικαίως μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἡ πιὸ ἀρχαία Ἀκαδημία τοῦ κόσμου, ἡ κατ' ἔξοχήν, θὰ ἔλεγα, «Ἀκαδημία». Ὁμολογῶ ὅτι μὲ σεβασμό, σχεδὸν μὲ δέος, παίρω τὸ λόγο σήμερα, σ' αὐτὴ τὴν ὁραιοτάτη αἰθουσα στὴν καρδιὰ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, τῆς πόλεως ἀπὸ τὴν ὥποια τὰ φῶτα τοῦ πολιτισμοῦ διαχύθηκαν σ' ὄλοκληρο τὸν κόσμο.

'Ἐπιθυμῶ, κατ' ἀρχήν, νὰ εὐχαριστήσω τὸν συνάδελφο καὶ φίλο ἀκαδημαϊκὸ Μαροῦσσο Μαρούσακα, γιὰ τὰ τόσο εὐγενικὰ λόγια ποὺ μοῦ ἀπηύθυνε. Συγχρόνως θεωρῶ καθῆκον μον, καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτῆ, νὰ ἀναφερθῶ μὲ εὐγνωμοσύνη στοὺς δασκάλους ποὺ μὲ ὅδηγησαν καὶ μὲ κατηύθυναν στὴ μελέτη τῆς ἀπαράμιλλης γλώσσας, τῆς θαυμαστῆς λογοτεχνίας, τῆς ἔνδοξης ἴστορίας καὶ τοῦ πανάρχαιον πολιτισμοῦ τῆς Ἑλλάδος.

'Αγάμεμσα στοὺς δασκάλους αὐτοὺς ἔξέχουν δύο μεγάλοι καὶ σοφοὶ φιλέλληνες, ὁ Silvio Giuseppe Mercati καὶ ὁ Ciro Giannelli, μὲ τὴν καθοδήγηση τῶν ὅποιων ἐπλησίασα, κυρίως, τὸν μεσαιωνικὸ ἔλληνισμὸ ποὺ ἀντλεῖ τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὴν Νέα Ρώμη, τὸ ἀρχαῖο Βυζάντιον.

'Απὸ πολλὰ ἦδη χρόνια ἀσχολοῦμαι μὲ τὴ βυζαντινὴ φιλολογία καὶ λογοτεχνία, γενικῶς, καὶ μὲ τὴ βυζαντινὴ ὑμνογραφία καὶ ἀγιολογία εἰδικότερα: ἔνα πεδίον ἐρεύνης, ποὺ ἀνέκαθεν μὲ προσείλκων ὅχι μόνο γιὰ τὴν ἀφθονία τοῦ ἀνέκδοτου ὄλικον, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν πλοῦτο τῶν μορφῶν καὶ τοῦ περιεχομένου, ποὺ προσφέρει στὸν μελετητὴν.

"Οποιος ἀσχολεῖται μὲ τὸν ἔλληνισμὸ τῶν μέσων χρόνων, ἔχει τὴν εὐκαιρία νὰ διαπιστώνει συνεχῶς ὅτι ἡ πλούσια πνευματικὴ καὶ πολιτισμικὴ κληρονομία τοῦ κλασικοῦ παρελθόντος συνεχίζει ἀδιάκοπη τὴν πορεία της στὸν ἔλληνικὸ κόσμο, ἀκόμη καὶ μέσα στὰ πλαίσια ἐνὸς πολιτισμοῦ διαποτισμένον ἀπὸ τὸ νέο πνεῦμα τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος. "Ομως οἱ πάντοτε δόκιμες ἀρχαῖες λέξεις ἐμπλούτιζονται τώρα μὲ νέες ἀποχρώσεις καὶ νέες σημασίες.

"Ενα παράδειγμα τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὅποῖον ἡ κλασικὴ παράδοση ἀναβιώνει καὶ συγχρόνως μεταβάλλεται κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχὴν προτίθεται νὰ παρουσιάσει ἡ σημερινή μονι ἀνακούνωση, ποὺ ἔχει γιὰ θέμα της μιὰ πολὺ γνωστὴ παρομοίωση τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου: «Βίος ἔοικε πανηγύρει».

"Η λέξη «πανήγυρις», ἡ χρήση τῆς ὅποιας ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν ἀρχαιότατον χρόνον ἐώς τὶς ἡμέρες μας, ἐτυμολογεῖται σαφέστατα ἀπὸ τὸ ἐπίθετο «πᾶς» καὶ τὸ θέμα τοῦ ρήματος «ἀγείρω». Ἐπομένως ἡ ἀρχικὴ της σημασία δηλώνει δὲ τι καὶ ἡ λέξη «συνέλευσις», ἀλλὰ στὴν οὐσία «πανήγυρις» σημαίνει γενικῶς «έορταστικὴ συνέλευσις». Τὸ Λεξικὸ τοῦ Δημητράκου, ἀναφερόμενο στὴν ἀρχαιότητα, δίνει γιὰ τὴν λέξη «πανήγυρις» τὴν ἀκόλουθη ἐρμηνεία: «ἔθνικὴ καὶ δὴ καὶ ἔορταστικὴ συνέλευσις εἰς τιμὴν θεοῦ τιος, οἷον ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἐν Νεμέᾳ, ἐν Δελφοῖς, ἐν Κορίνθῳ συνήθως τελουμένη διὰ λιτανεῖῶν, πομπῶν, χορῶν, εὐωχιῶν καὶ ἀγώνων»¹.

Οἱ πανηγύρεις δῆμοις δὲν εἶχαν μόνον θρησκευτικὸ χαρακτήρα, ἀπὸ τὴν στιγμὴν ποὺ ἀπέκτησαν μεγάλη ἐμπορικὴ σπουδαιότητα μὲ τὴν σύγχρονη ἀνάπτυξη, στὰ πλαίσια τῆς ἔορταστικῆς συγκέντρωσης, καθαρῶς ἐμπορικῶν ἐκθέσεων, στὶς ὅποιες συνέρρεαν ἐμποροὶ καὶ ἀγοραστὲς ἀκόμη καὶ ἀπὸ μακρινὲς χῶρες.

Γιὰ νὰ ἐπανέλθουμε στὸν δρισμὸ τοῦ Δημητράκου, ὁ δρος «πανήγυρις» ἐσήμανε καὶ μία «προσωρινή, συνήθως ὀλιγοήμερον σύστασιν μεγάλης ἐμπορικῆς ἀγορᾶς ἐν τινὶ τόπῳ, ὃς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐν συγχρονισμῷ πρὸς θρησκευτικὴν πανήγυριν διεξαγομένην»².

Μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ χριστιανισμοῦ οἱ πανηγύρεις ποὺ διεξάγονταν πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ ἀναφέρονταν στὸν ἡρωες τῆς χριστιανοσύνης, στὸν ἄγιον, δηλαδή, ποὺ οἱ χριστιανοὶ συνήθιζαν νὰ τιμοῦν στὰ ἀφιερωμένα στὴν μνήμη τους ἵερά. Πρὸν δέκα περίπου χρόνια ὁ Σπύρος Βουώνης junior δημοσίευσε μία ἐμπειριστατικὴν μελέτη σχετικὴ μὲ τὴν προέλευση καὶ τὴν ἀνθηση τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν πανηγύρεων³. Τιμήθηκαν μὲ πολνάνθρωπες πανηγύρεις, παραδείγματος χάριν, ὁ ἀρχαγγελος Μιχαὴλ στὶς Χῶνες, ἡ ἀγία Θέκλα στὴ Σελεύκεια, ὁ ἄγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος στὴν Ἐφεσο, ὁ ἄγιος Εὐγένιος στὴν

1. Δ. Δημητράκος, Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, τόμος ἔκτος, Ἀθῆναι 1951, 5381.

2. Δημητράκος, ἔκθ. ἀν., 5381-5382.

3. S. P. Vryonis Jr., *The Panegyris of the Byzantine Saint: a study in the nature of a medieval institution, its origins and fate*, «The Byzantine Saint. University of Birmingham. Fourteenth Spring Symposium of Byzantine Studies» edited by S. Hackel, London 1981, 196-227.

Τραπεζοῦντα, ὁ ἄγιος Φωκᾶς στὴν Σινώπη, ὁ ἄγιος Θεόδωρος στὰ Εὐχάῖτα, ὁ ἄγιος Νικόλαος στὰ Μύρα, ὁ ἄγιος Σπυρίδων στὴν Τριμιθοῦντα τῆς Κύπρου. Περίφημη ἀνάμεσα στὶς βυζαντινὲς πανηγύρεις ὑπῆρξε ἡ πανήγυρις τοῦ ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, γιὰ τὴν δύοια μᾶς ἔχει παραδοθεῖ μία λεπτομερής καὶ παραστατικὴ περιγραφὴ στὸ διάλογο τοῦ Ψευδο-λονκιανοῦ «Τιμαρίων»⁴.

Μία συνήθεια τόσο ἵσχυρὰ φενόμενη στὴν ἐλληνικὴ παράδοση εἶναι φυσικὸν νὰ διατηρεῖται ἔως τὶς ἡμέρες μας· καὶ εἶναι ἐπίσης φυσικὸν ἡ εἰκόνα τοῦ ποικιλόμορφου, πολυάριθμου καὶ ἐφήμερου πλήθους τῶν πανηγύρεων νὰ υποβάλει, διὰ μέσου τῶν αἰώνων, σὲ πολλοὺς συγγραφεῖς τὴν παρομοίωση μὲ τὸν βίον μία παρομοίωση, ἡ δύοια ὅμως δημιουργήθηκε καὶ ἐξελίχθηκε κατὰ τρόπο διαφορετικὸν ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ καὶ ἀπὸ συγγραφέα σὲ συγγραφέα.

Στοὺς ποιητὲς τῆς μέσης καὶ τῆς νέας κοινωνίας ὁ παραλληλισμὸς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου μὲ πανήγυριν παίρνει μιὰ κάποια ἀπόχρωση ἀπαισιοδοξίας. Κατὰ τὸν "Αλεξινό, ὅλες οἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων εἶναι καθαρὴ παραφροσύνη· γι' αὐτὸν τὸν προτρέπει νὰ χαίρονται, ὅσο τὸν εἶναι δυνατόν, τὴν πανήγυριν — μὲ τὸ γέλιο, τὸ κρασί, τὶς ἀπολαύσεις τῆς 'Αφροδίτης καὶ κάποια δῶρα τῆς θεᾶς Τύχης — πρὸν ἐπιστρέψουν στὸ σπίτι, στὸ θάνατο, δηλαδή, καὶ στὸ σκοτάδι ἀπ' ὅπου προέρχονται. 'Ιδον τί ἔγραφε ὁ "Αλεξινός στὴν κοινωνία «Οἱ Ταραντῖνοι», σύμφωνα μὲ ὅ,τι μᾶς παραδίδει ὁ 'Αθήναιος⁵:

ἔγνωκα δ' οὖν οὕτως ἐπισκοπούμενος
εἶναι μανιώδη πάντα τὰνθρώπων ὅλως,
ἀποδημίας δὲ τυγχάνειν ἡμᾶς ἀεὶ⁶
τὸν ζῶντας, ὥσπερ εἰς πανήγυρίν τινα
ἀφειμένους ἐκ τοῦ θανάτου καὶ τοῦ σκότους
εἰς τὴν διατοιχήν εἰς τὸ φῶς τε τοῦθ' ὁ δὴ
ὅρωμεν. δεῖ δ' ἀν πλεῖστα γελάσῃ καὶ πίῃ
καὶ τῆς 'Αφροδίτης ἀντιλάβηται τὸν χρόνον
τοῦτον δν ἀφεῖται, καὶ Τύχης ἐράνον τινός,
πανηγυρίσας ἥδιστ' ἀπῆλθεν οἴκαδε.

Περισσότερο πικροὶ ἐμφανίζονται οἱ στίχοι μᾶς κοινωνίας τοῦ Μενάνδρου (πρόκειται, ἵσως, γιὰ τὴν κοινωνία «Ο 'Υποβολιμαῖος»), ποὺ μᾶς διέσωσε ὁ Στο-

4. Ps. Lucianus, *Timarion*, capp. 5-10.

5. Athenaeus, *Deipnosophistae*, XI, 463 d-e.

βαῖος. Ἐδῶ ἡ πανήγυρις, ἀπεικόνιση τοῦ βίου, παριστάνεται, μὲ ἐξαιρετικὴ ζωτά-
ρια, στὶς πλέον ἀρνητικές της πλευρὰς (ὄχλος, ἀγορά, κλέπται, κυβεῖαι, διατριβαί).
Κερδισμένος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἀποχωρεῖ ἐγκαίρως, γιατὶ ἔτσι δὲν θὰ ἔχει ἐχθρούς.
ὅπους χρονοτριβεῖ θὰ ἔχει χειρότερη τύχη, γιατὶ θὰ συναντήσει στερήσεις, παγίδες
καὶ ἐχθρότητες. Οἱ στίχοι τοῦ Μενάνδρου ἀπηχοῦν τὴν περίφημη ωήση ποὺ συχνό-
τατα συναντᾶμε στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ λογοτεχνία, ἀρχίζοντας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς
στίχους τοῦ Θεόγυνδος⁶:

*Πάντων μὲν μὴ φῦναι ἐπιχθονίουσιν ἄριστον
μηδ' ἐσιδεῖν ανὴρ ὁξέος ἥελιον,
φύντα δ' ὅπως ὕπιστα πύλας Ἀΐδαο περῆσαι
καὶ κεῖσθαι πολλὴν γῆν ἐπαμησάμενον.*

Ίδον τί ἔγραψε ὁ Μένανδρος παρομοιάζοντας τὸν βίο μὲ πανήγυριν⁷:

*Πανήγυριν νόμισόν τιν' εἶναι τὸν χρόνον,
οὗν φημι, τοῦτον, τὴν ἐπιδημίαν ἄνω·
ὄχλος, ἀγορά, κλέπται, κυβεῖαι, διατριβαί.
ἄν τιρῶτος ἀπίης καταλύσεις, βελτίονα
ἐφόδι' ἔχων ἀπῆλθες ἐχθρὸς οὐδενί·
οὐ ποσδιατρίβων δ' ἐκοπίασεν ἀπολ' σας,
κακῶς τε γηρῶν ἐνδεής τον γίνεται,
ρεμβόμενος ἐχθρούς εὗρ', ἐπεβουλεύθη ποθέν,
οὐκ εὐθανάτως ἀπῆλθεν ἐλθὼν εἰς χρόνον.*

Ο πρῶτος στίχος αὐτοῦ τοῦ ἀποσπάσματος, μὲ τὴν ἀποφθεγματικότητά του,
ἀρεσεὶ ἰδιαιτέρως καὶ πολὺ ἐνωρίς κατέστη ἀνεξάρτητος περιελήφθη μάλιστα, σὲ
λαϊκότερη δημοσίᾳ — Πανήγυριν νόμιζε τόνδε τὸν βίον — στὶς συλλογὲς τῶν
«Γνωμῶν μονοστίχων», οἱ ὅποιες, ὑπὸ τὸ δνομα τοῦ Μενάνδρου, εἶχαν συγκροτηθεῖ
κατὰ τοὺς πρώτους ἥδη αἰῶνες τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ εἶχαν διαδοθεῖ στὰ σχολεῖα,
ὅπως ἀποδεικνύουν τὰ δύστρακα καὶ οἱ πάπυροι ποὺ τὶς παραδίδονται⁸.

6. *Theognis*, 425-438. Γιὰ τὴν μεγάλη διάδοση αὐτοῦ τοῦ ἀποφθέγματος βλ.: *B. A. van Groningen*, *Théognis, Le premier livre édité avec un commentaire*, Amsterdam 1966, 169-171.

7. *Menander*, fr. 481 K. 8-16 (= b) (*πρβλ. Io. Stobaeus*, Ecl. 4, 53, 7).

8. *Menander*, *Γνῶμαι μονόστιχοι*, ἔκδ. *S. Jaekel*, *Lipsiae* 1964, 69, v. 627.

Δὲν ἀποκλείεται νὰ εἴχε ύπ' ὅψη τὸν τὸν ὁρισμὸν τοῦ Μενάνδρου ὁ ἀντιοχεὺς συγγραφέας τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς Οὐέττιος Οὐάλης, ὅταν ἔγραψε, στὸ βιβλίο τῶν Ἀρθολογίων τοῦ,

«παιγνιον γὰρ ὁ βίος καὶ πλάνη καὶ πανήγυρις»⁹.

Τὰ συμφραζόμενα ποὺ πλαισιώνουν αὐτὴν τὴν φράσην ἐπιμένοντα κυρίως στὸν παραλληλισμὸν τοῦ βίου μὲ ἔνα ἐπιτραπέζιο παιχνίδι, ποὺ διεξάγεται μεταξὺ δεινῶν ἀνταγωνιστῶν, ἵκανων νὰ ἔξαπατήσουν τὸν ἀντίπαλο κινώντας δολίως τοὺς πεσσούς, ἀλλὰ προορισμένων νὰ ἀπολαύσουν μία νίκη ἐφίμερη, γιατὶ εὔκολα ὁ ἡττημένος μπορεῖ νὰ διεκδικήσει τὴν νίκην ἀπὸ τὸν νικητή. Ἡ ἀναφορὰ στὸν ὅρο πανήγυρις φαίνεται ότι ἐδῶ ὑπαινίσσεται κυρίως τὸν παιγνιώδη χαρακτήρα, ὁ δόποις ἀποτελοῦσε σημαντικὸ συστατικὸ αὐτῶν τῶν συγκεντρώσεων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἀλλὰ καὶ πάλι ἡ παρομοίωση διαπινέεται ἀπὸ πικρὴν ἀπαισιοδοξία.

Πολὺ διαφορετικὴ εἶναι ἡ σημασία ποὺ δόθηκε στὴν παρομοίωση τοῦ ὅρου «πανήγυρις» ἀπὸ τὴν παράδοση ἡ δόποια τὴν ἀποδίδει στὸν Πνθαγόρα, συνδέοντάς την μάλιστα μὲ τὴ δημιουργία ἀπὸ τὸν ἴδιο τῆς λέξης «φιλόσοφος».

Στὸ σημεῖο αὐτὸν θὰ δώσουμε τὸ λόγο στὸν Ἰάμβλιχο, ὁ δόποις διηγεῖται τὸ ἐπεισόδιο στὸ ἔργο του «Περὶ τοῦ Πνθαγορικοῦ βίου»¹⁰:

«Λέγεται δὲ Πνθαγόρας πρῶτος φιλόσοφον ἔαντὸν προσαγορεῖσαι, οὐ κανοῦ μόνον ὄντος ὑπάρχας, ἀλλὰ καὶ πρᾶγμα οἰκεῖον προεκδιδάσκων χρησίμως. Ἐουκέναι γὰρ ἔφη τὴν εἰς τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων πάροδον τῷ ἐπὶ τὰς πανηγύρεις ἀπαντῶντι διμίλῳ· ὡς γὰρ ἐκεῖσε παντοδαπὸι φοιτῶντες ἀνθρώποι ἀλλοις κατ' ἄλλουν χρείαν ἀφικνεῖται (ὅ μὲν χρηματισμὸν τε καὶ κέρδους χάριν ἀπεμπολῆσαι τὸν φόρτον ἐπειγόμενος, ὁ δὲ δόξης ἔνεκα ἐπιδειξόμενος ἥκει τὴν δώμην τοῦ σώματος· ἔστι δὲ καὶ τρίτον εἶδος καὶ τό γε ἐλευθεριώτατον, συναντιζόμενον τόπων θέας ἔνεκα καὶ δημιουργημάτων καλῶν καὶ ἀρετῆς ἔργων καὶ λόγων, ὃν αἱ ἐπιδείξεις εἰώθεσαν ἐν ταῖς πανηγύρεσι γίνεσθαι), οὕτως δὴ κάν τῷ βίῳ παντοδαποὺς ἀνθρώπους ταῖς σπουδαῖς εἰς ταντὸ ἀθροίζεσθαι· τοὺς μὲν γὰρ χρημάτων καὶ τρυφῆς αἰρεῖ πόθος, τοὺς δὲ ἀρχῆς καὶ ἡγεμονίας ἴμερος φιλονεικίαι τε δοξομανεῖς κατέχουσιν. Εἰλικρινέστατον δὲ εἶναι τοῦτον ἀνθρώπου τρόπον, τὸν ἀποδεξάμενον τὴν τῶν καλλίστων θεωρίαν, δν καὶ προσονομάζειν φιλόσοφον».

9. Vettius Valens, *'Α ν θ ο λ ο γ ι ω ν βιβλία ἐννέα*, VI, 2, 20-23.

10. Iamblichus, *De vita pythagorica liber*, 12, 58.

Συνοπτικότερα ήδη ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος εἶχε δώσει τὴν ἴδια πληροφορία ἀναφερόμενος στὸν Πυθαγόρα στὸ ὅγδοο βιβλίο τοῦ ἔργου τον «Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων»: ἵδον τί ἀκοιβῶς ἔγραφε¹¹:

«Σωκράτης δὲ ἐν Διαδοχαῖς φησιν αὐτὸν [Πυθαγόρα δηλαδὴ] ἐρωτηθέντα ὃποιος τῶν Φιλασίων τυράννου τίς εἴη, «φιλόσοφος», εἰπεῖν, καὶ τὸν βίον ἔοικέν τοι πανηγύρει· ὡς οὖν εἰς ταύτην οἱ μὲν ἀγωνιούμενοι, οἱ δὲ κατ' ἐμπορίαν, οἱ δέ γε βέλτιστοι ἔρχονται θεαταί, οὕτως ἐν τῷ βίῳ οἱ μὲν ἀνδραποδώδεις, ἔφη, φύονται δόξης καὶ πλεονεξίας θηραταί, οἱ δὲ φιλόσοφοι τῆς ἀληθείας».

Ο Διογένης, ποὺ συνέγραψε τὸ ἔργο τον τὸν τρίτον αἰώνα μετὰ Χριστού, ἀναφέρει ὡς πηγή τον γιὰ τὸ συγκεκριμένο χωρίο τὸν Σωσικράτη, συγγραφέα τῆς πραγματείας «Διδαχαὶ φιλοσόφων», ὁ ὅποιος ἔζησε τὸν δεύτερον αἱ. πρὸ Χριστοῦ¹². Ἡ ἀρχαιότερη ὅμως πληροφορία γι' αὐτὴν τὴν φίλην τοῦ Πυθαγόρα μᾶς παραδόθηκε ἀπὸ τὸ ἔργο ἐνὸς συγγραφέα ποὺ ἔζησε μερικοὺς αἰῶνες πρὸν ἀπὸ τὸν Διογένη καὶ τὸν Ἰάμβλιχο: πρόκειται γιὰ ἔνα συγγραφέα λατίνο, τὸν κορυφαῖο ἐκπρόσωπο τῆς ρωμαϊκῆς φητορικῆς, Μᾶρκο Τούλλιο Κικέρωνα. Στὸ πέμπτο βιβλίο τοῦ ἔργου τον *Tusculanae Disputationes*, γραμμένο τὸ σαράντα πέντε πρὸ Χριστοῦ, ὁ Κικέρων διηγεῖται, μὲ τὰ κομψὰ λατινικά τον, ὅτι ὁ Πυθαγόρας, σὲ συζήτησή τον μὲ τὸν Λέοντα, τύραννο τοῦ Φλειοῦντος, εἶχε δηλώσει ὅτι ἥταν φιλόσοφος, καὶ γιὰ νὰ τοῦ ἔξηγήσει τὴν σημασία αὐτοῦ τοῦ νέου ὅρου εἶχε χρησιμοποιήσει τὴν παρομοίωση τοῦ ἀνθρώπινον βίον μὲ πανήγυριν¹³. Ο Κικέρων ἀποκαλύπτει ὅτι δανείσθηκε τὸ ἐπεισόδιο ἀπὸ τὸν Ἡρακλείδη Ποντικό, φιλόσοφο τῆς Ἀριστοτελικῆς Σχολῆς, ὁ ὅποιος ἔζησε τὸν τέταρτο πρὸ Χριστοῦ αἰώνα¹⁴. Πράγματι ἡ κατάταξη τῶν θαμώνων τῶν πανηγύρεων σὲ τρεῖς κατηγορίες — οἱ ἀγωνιούμενοι, οἱ κατ' ἐμπορίαν, οἱ θεαταί, σύμφωνα μὲ τὴν ὁρολογία τοῦ Διογένη τοῦ Λαέρτιον — ἀντιστοιχεῖ στὶς τρεῖς διαφορετικὲς μορφὲς τῆς ζωῆς, ὅπως ἔχουν κωδικοποιηθεῖ στὰ Ἡθικὰ Νικομάχεια, βίος πολιτικός, βίος χρηματιστής, βίος θεωρητικός¹⁵. Ο Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός,

11. Diogenes Laertius, *De clarorum philosophorum vitis*, VIII, 1, 8.

12. P. W. Realenc., III A, 1, Stuttgart 1927, 1160-1165.

13. M. Tullius Cicero, *Tusculanae Disputationes*, V, 3, 8-9.

14. F r. Wehrli, *Die Schule des Aristoteles. Texte und Kommentar*. VII, Herakleides Pontikos, Basel-Stuttgart 1969², 31, ἀρ. 88. Εὐχαριστῶ τὴν συνάδελφο Margherita Isnardi Pariente γιὰ τὴν σχετικὴ μὲ τὴν ἀριστοτελικὴ σχολὴ βιβλιογραφία, ποὺ εὐγενικὰ μοῦ ὑπέδειξε.

15. Aristoteles, Eth. Nic., 1095 b - 1096a. Πρβλ. Marcus Tullius Cicero, *Gespräche in Tusculum. Lateinisch-deutsch mit ausführlichen Anmerkungen neu herausgegeben von O. Gigo, München 1970*, 553-554.

έπομένως, παρουσίασε τὸν Πυθαγόρα ώς ἀρχηγέτη τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας, ἡ δύσια τοποθετεῖ τὴν μεγίστη εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ὑψίστη ἀρετὴ στὴν θεωρία, τὴν θέαση, δηλαδή, τοῦ ἀληθοῦς. Ἐξ ἄλλον ἥδη ὁ Πλάτων στὴν Πολιτεία εἶχε κατατάξει τοὺς ἀνθρώπους σὲ «τριττὰ γένη, φιλόσοφον, φιλόνικον, φιλοκερδές»¹⁶.

‘Η παρομοίωση τοῦ βίου μὲ πανήγυριν ἐπανέρχεται συχνὰ στοὺς ἔλληνες συγγραφεῖς. Τὴν βρίσκουμε, παραδείγματος χάριν, στὸ ἔργο «Περὶ ὕψους» τοῦ Διονυσίου Λογγίνου, ὅπου ἀναφέρονται τὰ ἔξῆς¹⁷:

«ἡ φύσις οὐ ταπεινὸν ἡμᾶς ζῶν οὐδὲ ἀγεννὲς ἔκρινε τὸν ἀνθρωπὸν, ἀλλ’ ώς εἰς μεγάλην τινὰ πανήγυριν εἰς τὸν βίον καὶ εἰς τὸν σύμπαντα κόσμον ἐπάγουσα, θεατάς τινας τῶν ἄθλων αὐτῆς ἐσομένους καὶ φιλοτιμοτάτους ἀγωνιστὰς εἰθὺς ἄμαχον ἔρωτα ἐνέφυσεν ἡμῶν ταῖς ψυχαῖς παντὸς ἀεὶ τοῦ μεγάλου καὶ ώς πρὸς ἡμᾶς δαιμονιωτέρουν».

Περισσότερο ἀνεπτυγμένη ἐμφανίζεται ἡ ἵδια παρομοίωση στὸν Ἐπίκτητο¹⁸, ὁ δύσιος τὴν ἐμπλοντίζει μὲ σκέψεις προερχόμενες ἀπὸ τὴν βαθειά τον θρησκευτικότητα καὶ τὴν ἀντίληψη ἐνὸς προσωπικοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸν δύσιον ὁ ἀνθρωπὸς εἶναι στενότατα ἐνωμένος:

«Τοιαῦτά ἔστι τὰ ἡμέτερα ώς ἐν πανηγύρει. Τὰ μὲν κτήνη πραθησόμενα ἄγεται καὶ οἱ βόες, οἱ δὲ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ μὲν ὡνησόμενοι οἱ δὲ πωλήσοντες· ὀλίγοι δέ τινές εἰσιν οἱ κατὰ θέαν ἐρχόμενοι τῆς πανηγύρεως, πῶς τοῦτο γίνεται καὶ διὰ τί καὶ τίνες οἱ τιθέντες τὴν πανήγυριν καὶ ἐπὶ τίνι. Οὕτως καὶ ἐνθάδ’ ἐν τῇ πανηγύρει ταύτῃ· οἱ μέν τινες ώς κτήνη οὐδὲν πλέον πολυπραγμονοῦσι τοῦ χόρτου· ὅσοι γὰρ περὶ κτῆσιν καὶ ἀγροὺς καὶ οἰκέτας καὶ ἀρχάς τινας ἀναστρέφεσθε, ταῦτα οὐδὲν ἄλλο ἢ χόρτος ἔστιν· ὀλίγοι δ’ εἰσὶν οἱ πανηγυρίζοντες ἀνθρωποι φιλοθεάμονες. «Τί ποτ’ οὖν ἔστιν ὁ κόσμος; τίς αὐτὸν διοικεῖ; οὐδείς; καὶ πῶς οἰών τε πόλιν μὲν ἢ οἰκον μὴ δύνασθαι διαμένειν μηδ’ ὀλιγοστὸν χρόνον δίχα τοῦ διοικοῦντος καὶ ἐπιμελουμένου, τὸ δ’ οὕτως μέγα καὶ καλὸν κατασκεύασμα εἰκῇ καὶ ώς ἔτυχεν οὗτος εὐτάκτως οἰκονομεῖσθαι; ἔστιν οὖν ὁ διοικῶν. Ποῖός τις καὶ πῶς ὁ διοικῶν; ἡμεῖς δὲ τίνες ὅντες ὑπὲρ αὐτοῦ γεγόναμεν καὶ πρὸς τὸ ἔργον; ἀρα γ’ ἔχομέν τινα ἐπιπλοκὴν πρὸς αὐτὸν καὶ σχέσιν ἢ οὐδεμίαν;» Ταῦτ’ ἔστιν ἀ πάσχοντιν οὗτοι οἱ ὀλίγοι· καὶ λοιπὸν τούτῳ μόνῳ σχολάζοντι τῷ τὴν πανήγυριν ἰστορίσαντας ἀπελθεῖν. Τί οὖν;

16. Plato, *De republica*, X, 581c.

17. Dionysius Longinus, *De sublimitate*, 35, 2.

18. Epicteti dissertationes ab Arriano digestae, II, 14, 23.

καταγελῶνται ὑπὸ τῶν πολλῶν· καὶ γὰρ ἐκεῖ οἱ θεαταὶ ὑπὸ τῶν ἐμπόρων· καὶ εἰ τὰ κτήνη συναίσθησίν τινα εἶχεν, κατεγέλα τῶν ἄλλο τι τεθαυμακότων η τὸν χόρτον».

Στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ διαφαίνεται ἡ πικρία ἐκείνου ποὺ βλέπει ὅτι οἱ ὀλίγοι, οἱ ὅποιοι προτίθενται νὰ ἐρευνήσουν τὸν νόμον ποὺ διέπονταν τὴν οἰκουμένη καὶ τὸν ἀνθρώπινο βίο, ἀγνοοῦνται καὶ γελοιοποιοῦνται ἀπὸ τὸν ὄχλο, προσκολλημένο ἀποκλειστικὰ στὰ ὄλικὰ ἀγαθά. Ἡ αἰσθηση αὐτὴ τῆς πικρίας λείπει ἀπὸ τὴν ἀποδιδόμενη στὸν Πνθαγόρα κατάταξη, δ ὅποιος ἐκφράζεται μὲ τὴν ἀπόσταση ἐκείνου ποὺ διατυπώνει μία ἀντιειμενικὴ ἀλήθεια.

Ἡ παρομοίωση, ποὺ ἀποδίδεται στὸν Πνθαγόρα, ἐμφανίζεται καὶ στὰ ἔργα μερικῶν χριστιανῶν συγγραφέων τῶν πρώτων μετὰ Χριστὸν αἰώνων, δπως στὸ «Συμπόσιον» τοῦ Μεθοδίου¹⁹ καὶ στὸ «Περὶ προνοίας» τοῦ Συνεσίου²⁰. Στὸν χριστιανικὸ ὄμως κόσμο ἡ παρομοίωση πολὺ ἐνωρίς θὰ ἀποκτήσει διαφορετικὴ σημασία καὶ θὰ μεταβληθεῖ σὲ ἡθικὴ προτοροπὴ γιὰ τὴν ἀσκηση τοῦ καλοῦ, κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ σύντομον ἐπίγειου βίου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ συνδέεται μὲ τὴν εναγγελικὴ παραβολὴ τῶν φρονίμων καὶ τῶν μωρῶν παθέτων²¹ καὶ μὲ τὴν περίφημη φράση τοῦ κατὰ Ἰωάννην Ενδαγγελίου²²: «ἡμᾶς δεῖ ἐργάζεσθαι... ἔως ἡμέρα ἐστίν· ἔρχεται νῦν ὅτε οὐδεὶς δύναται ἐργάζεσθαι».

Στὸν «Διάλογον ἰστορικὸν τοῦ Παλλαδίου περὶ βίου καὶ πολιτείας τοῦ μακαρίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου» ἡ σύγκριση μὲ τὴν πανήγυριν, ποὺ γίνεται διὰ στόματος τοῦ πρωταγωνιστοῦ, χρησιμεύει κυρίως γιὰ νὰ ὑπογραμμίσει τὴν βραχύτητα τοῦ βίου. Ὁ Χρυσόστομος λέει, πράγματι, στὸνς φίλους του ποὺ ἀνησυχοῦν γιὰ τὴν τύχη του, ἐξ αἰτίας τῆς παροησίας μὲ τὴν δύσια συνηθίζει νὰ ἐκφράζεται²³:

«Οδός ἐστιν ὁ παρὼν βίος, καὶ τὰ χρηστὰ αὐτοῦ καὶ τὰ λυπηρὰ παροδεύεται» καὶ «πανήγυρις τὰ παρόντα· ἥγοράσαμεν, ἐπωλήσαμεν, καταλόμεν».

Ἡ πανήγυρις ὄμως τῶν χριστιανῶν συγγραφέων εἶναι κυρίως ἡ εὐκαιρία ποὺ προσφέρεται στὸνς ἀνθρώπους προκειμένου νὰ ἀποκτήσουν τὴν αἰωνιότητα. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, σὲ ἓνα ἐπίγραμμά του, ἐπαναλαμβάνει τὸ ἀπόφθεγμα τοῦ Μενάνδρου, ποὺ εἶχε διασωθεῖ ἔως τὴν ἐποχὴ του στὴν κωδικοποιημένη μορφὴ τῶν

19. *Methodius, Symp. 8, 1.*

20. *Synesius, De providentia, II, 8.*

21. *Matth. 25, 1-13.*

22. *Io. 9, 4.*

23. *Palladius, Dialogus de vita Iohannis Chrysostomi, VIII* (ed. A. M. Malinsky, Paris 1988, I [Sources Chrétien 341], 166).

Γνωμῶν, ἀλλὰ συγχρόνως τὸ ἐμπλοντίζει μὲν ἔνα σχόλιο ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψη τοῦ ἐπίγειου βίου, «τοῦ νῦν βίου», «τοῦ παρόντος βίου», ὡς προετοιμασίας «τῇ μελλούσῃ καὶ αἰωνίᾳ ζωῆς»²⁴:

«Πανήγυριν νόμιζε τόνδε τὸν βίον.
Ἡν πραγματεύσῃ, κέρδος. Ἀντάλλαγμα γὰρ
μικρῶν τὰ μείζω, καὶ δέοντ' ἀδίων.
Ἡν δ' αὖ παρέλθῃ, καιρὸν ἄλλον οὐκ ἔχεις».

Συνδέεται σαφέστερα μὲν τὴν παραβολὴν τῶν δέκα παρθένων μία διμιλία τοῦ Ἐφραίμ τοῦ Σύρου, στὴν ὁποίᾳ οἱ πωλητὲς τοῦ ἑλαίου εἶναι οἱ φτωχοί, καὶ σ' αὐτοὺς πρέπει νὰ καταφύγει κανεὶς πρὸν τελειώσει ἡ πανήγυρις²⁵:

«Τί ποιήσωμεν; ὅτι οὐκ ἔτι καιρὸς μεταροίας, οὐκ ἔτι ισχύει παράκλησις, οὐκ ἔτι τῶν δακρύων ὅφελος, οὐκ ἔτι φαίνονται οἱ τὸ ἔλαιον πωλοῦντες πτωχοί καὶ πένητες· ἐλύθη γὰρ ἡ πανήγυρις. Ὁτε εἴχομεν καιρὸν καὶ δύναμιν, καὶ οἱ πωλοῦντες μετὰ δακρύων ἔκραζον ἀγοράσατε', τὰ δύτα ἡμῶν κλείσαντες οὐκ ἡκούσαμεν, οὐδὲ ἡγοράσαμεν· νῦν οὖν ἡμεῖς ζητοῦμεν, καὶ οὐχ εὑρίσκομεν».

Ἡ εἰκόνα τῆς πανηγύρεως ἐπανεμφαίνεται σὲ μία διμιλία τοῦ Ἀραστασίου Σιναϊτοῦ, στὴν ὁποίᾳ προτάσσονται τόνοι ἔνθερμης θρησκευτικῆς περισυλλογῆς²⁶:

«Διὰ τοῦτο σπεύδω, διὰ τοῦτο τρέμω, διὰ τοῦτο ἀγωνιῶ, γυνώσκων ἀκριβῶς ὅτι ἐπάν τὸ πέρας τῆς ζωῆς μου φθάσῃ, ἐν τῷ ἄδη οὐδαμῶς τῷ Θεῷ ἐξομολογήσομαι. Οὐ γάρ ἐστιν ἐν τῷ ἄδη μετάνοια, οὐκ ἐστὶ θανάτου συγχώρησις, οὐκ ἐστιν ἐν τῷ μνήματι ἄφεσις. Πανήγυρις γάρ ἐστιν ὁ βίος ὁ ἡμέτερος, καὶ ἐπάν λνθῆ ἡ πανήγυρις οὐδεὶς οὐκέτι ἐκεῖ πραγματεύσασθαι δύναται. Ἐὰν τὸ στάδιον παρέλθῃ, οὐδεὶς ἐκεῖ ἀγωνίζεται καὶ στεφανοῦται. Ἐπάν ἡ νὺξ καταλάβῃ, ἡ ἀγορὰ καὶ τὸ κέρδος οὐ φαίνεται».

«Οπως στὸν Ἐφραίμ, ἔτσι καὶ στὸν Ἰωάννη τὸν Χρυσόστομο «οἱ ἐμποροὶ τοῦ ἑλαίου τούτου» εἶναι «οἱ πτωχοὶ οἱ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθεξόμενοι πρὸ τῆς ἐκκλησίας»²⁷. Ὁ Ρωμανὸς δὲ Μελωδὸς καταφεύγει στὴν ἴδια εἰκόνα στὸ κοντάκιον «Εἰς τὰς δέκα παρθένους», διπον ὑπενθυμίζει:

24. Greg. Naz., 1, 33, 2,33-38 (Migne, P. G. 37, 930 A).

25. Ephraem, Sermo in secundum adventum D. N.I.C. (I.S. Assumptio, Sancti Patris nostri Epraem Syri Opera omnia, tomus graecus II, Romae 1743, 201 D).

26. Anastasius Sinaita, Homilia in sextum Psalmum (Migne, P. G. 89, 1096 D).

27. Ioannes Chrysostomus, Hom. VI de poenitentia (Migne, P. G. 49, 294).

πρόκειται εἰς πρᾶσιν, ἀν θελήσωμεν λαβεῖν,
ἐν ἀγοραῖς τὸ ἔλαιον.
εἰσὶ δὲ οἱ πωλοῦντες οἱ χρήζοντες
ἔλεημοσύνην»²⁸.

Στὴν «'Αποκάλυψιν Ἀναστασίας» ὁ ἄγγελος ποὺ ὁδηγεῖ τὴν μοναχὴν Ἀναστασίᾳ ἀναφωνεῖ:

«Μακάριος ὁ ἀνθρωπος ἐκεῖνος ὁ ἀγοράζων ἔλαιον, πρὸ τοῦ λνθῆ ἡ πανήγυρις!»²⁹

Στὸν Βίον τοῦ δσίου Φαντίνου τοῦ Νέου ὁ ἄγιος ἥγονόμενος Ἡλίας, λίγο πρὸν πεθάνει, ἀποχωρίζεται τοὺς μοναχούς του στοὺς δποίους γνωστοποιεῖ:

«Γινώσκειν ὑμᾶς, τέκνα, βούλομαι ὅτι περ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἥκεν· ἡ ἡμέρα τετέλεσται, ἡ πανήγυρις ἀπέπτη, καὶ οἱ ἀναλαβεῖν τὴν ψυχήν μον θέλοντες οὐράνιοι ἄγγελοι πάρεισται»³⁰.

Θὰ μποροῦσαν νὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλα πολλὰ παραδείγματα³¹. ὅσα ὅμως ἀναφέρθηκαν ἔως τώρα ἀρκοῦν γιὰ νὰ ἀποδείξουν τὴν συχνότητα μὲ τὴν ὅποιαν ἀπαντᾶ ἡ παρομοίωση στὴν ἐλληνικὴν παράδοση, διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Ἐξ ἄλλον γίνεται σαφὲς πόσο ἡ εἰκόνα τῆς ἐπίγειας πορείας τοῦ ἀνθρώπου ἔχει μεταβληθεῖ κατὰ τὴν μετάβασή της ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο στὸν χριστιανικὸν κόσμο. Στοὺς ἀρχαίους ποιητές ἡ πανήγυρις τοῦ βίου ἐμφανίζεται ὡς μία σύντομη ἕορτὴ διανθισμένη μὲ ὄλικὲς καὶ ἐφίμερες ἀπολαύσεις, ποὺ ὅμως θὰ ἥταν ἐπιθυμητὸν νὰ φθάσει γρήγορα στὸ τέλος της. Γιὰ τοὺς φιλοσόφους τοῦ ἀρχαίου κόσμουν αὐτὴ ἡ πανήγυρις ἔχει ἀξία ὡς ἀναζήτηση σοφίας. Στοὺς χριστιανοὺς συγγραφεῖς ἡ ἐπίγεια πανήγυρις εἶναι ἡ εὐκαιρία γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῆς θείας ἐντολῆς τῆς ἀγάπης διὰ μέσου τῆς ἐλεημοσύνης. Μόνον δι’ αὐτοῦ τοῦ τρόπουν ὁ πιστὸς θὰ κατορθώσει νὰ ἀνάψει τὴν λαμπάδα ποὺ θὰ τοῦ ἐπιτρέψει νὰ διαβεῖ τὸ κατώφλι τῆς αἰωνίας ζωῆς³².

28. *Romanos le Mélode, Hymnes. Introduction, texte critique, traduction et notes par J. Grosdidier de Matons, III, Paris 1965 (Sources Chrétiennes 114)*, 360.

29. *R. Homburg, Apocalypsis Anastasiae, Lipsiae 1903*, 31.

30. *Vita Fantini iunioris, cap. 8. (E. Follieri, La Vita di san Fantino il Giovane, Bruxelles 1992, 489-490).*

31. Βλέπε, π.χ. τοὺς στίχους 141-145 τῆς διήγησις τοῦ Ματθαίου ἰερομονάχου στὴν ἔκδοση τοῦ silvio Giuseppe Mercati, *Studi Bizantini* 2, 1927, 30 (τώρα οτὰ S.G.M., *Collectanea Byzantina I*, Bari 1970, 396), σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόδειξη τοῦ συναδέλφου καὶ φίλου ἀκαδημαϊκοῦ κ. M. I. Μανούσακα.

32. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὴν ἀγαπητὴν συνάδελφο καὶ φίλην Ἀλκηστίνην Πρωΐον, ἡ ὅποια μετέφρασε στὰ ἐλληνικὰ αὐτὸν τὸ κείμενο.